

— én steeds meer jongens — met etnocentrische en anti-emancipatorische opvattingen huldigen. De verhouding tussen meisjes en jongens loopt naar de rechts-extreme kant op tot één meisje per zeven jongens. Een en ander is onlosmakelijk verbonden met de crisis, maar de auteurs onderstrepen sterk dat het daar zeker niet toe te herleiden is. De rechtsradicale ideeën bij de onderzochte scholieren lijken een reactie te zijn op een *complex* van factoren. Vastgesteld wordt dat er een meer algemene terughoudendheid optreedt ten opzichte van ingrijpende maatschappelijke veranderingen, een grotere politieke voorzichtigheid, ja zelfs een onverwachte terugkeer van traditionalistische en neoconservatieve politieke stromingen.

Het besluit van de auteurs: “Onze cultuur bevindt zich op een breukvlak waarin zich op langere termijn globaal slechts twee alternatieven aftekenen: een fundamentele herwaardering en herverdeling van de maatschappelijke arbeid of een gewelddadig herstel van een extreem gesegmenteerde, traditionele samenleving”. Vraag blijft uiteraard in hoeverre deze conclusies uit het in Nederland uitgevoerde onderzoek ook voor Vlaanderen gelden. Allicht voer voor sociologische onderzoeksteams aan onze universiteiten.

Hugo VAN DE VOORDE

* * *

BERNARD DELFGAAUW

R. Bakker, H.G. Hubbeling (red.), *De filosofie van Bernard Delfgaauw*, Bussum, Het Wereldvenster, 1982, 206 p.

Het is wellicht niet nodig de Nederlandse filosoof Bernard Delfgaauw hier uitgebreid voor te stellen. Heel wat van zijn boeken en artikels hebben immers ook in Vlaanderen een geïnteresseerd lezerspubliek gevonden. Dit succes lijkt mij niet toevallig. Deze auteur wist uitstekend de ‘polsslag’ van zijn tijd te voelen waarbij hij zich ontpopte als een actief en klaar ziende medespeler. Alleen daarom al kon met belangstelling uitgekeken worden naar dit boek dat door enkele van zijn medewerkers van de Centrale Interfaculteit Groningen aan Delfgaauw werd aangeboden ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag en zijn afscheid van de universiteit. Men kan het dus een soort *liber amicorum* noemen, maar dan (gelukkig) toch wel één dat op een — voor ons taalgebied althans — originele manier is samengesteld. Vier auteurs hebben elk een monografie geschreven over belangrijke facetten van Delfgaauws werk waarop deze laatste dan telkens kon reageren. Zo komen achtereenvolgens aan bod De geschiedenis in de filosofie van Delfgaauw (Reinout Bakker), Delfgaauws metafysica en wijsbegeerte van de godsdienst (Huib Hubbeling), Tussen geschiedenis en systematiek (Arjo Vanderjagt) en Filosofie als rethorica van de vrijheid (Henk van Luijk). Het corpus van het boek wordt op die manier gevormd door een uitgewerkte discussie tussen de wijsgeer en zijn critici. Volledig in de lijn van Delfgaauws denken, waarin steeds de nauwe samenhang werd beklemtoond tussen leven en werk, worden deze dicussies voorafgegaan door een autobiografische bijdrage van de Groningse filosoof. In een soms toch wat té finalistisch gekleurde tekst (vooral die over

zijn jeugdijaren) schetst de uit een katholiek milieu stammende Delfgaauw zijn steeds groeiende contacten met de Westeuropese filosofie en filosofen. Indruk maakte vooreerst het neothomisme waarna ook en vooral de studie van de toenmalige Franse filosofie ruim aan bod kwam. In zijn verdere zoektocht komt hij tevens sterk onder de indruk van Martin Heideggers *Sein und Zeit*. In zijn filosofische groei benadrukt hij het inzicht dat: "Filosofen moet uitgaan van actuele problemen, maar deze problemen moet men in historisch licht weten te zien om ze in hun echte betekenis te kunnen begrijpen". (p. 37). Zo zorgde aan het eind van de jaren vijftig een contact met het denken van Teilhard de Chardin en de indruk die toen de feitelijke ontwikkeling van de internationale politiek op hem maakte er beide voor dat de problematiek van de geschiedenisfilosofie het centrale punt van zijn wijsbegeerte werd. Zijn belangrijk werk *Geschiedenis en Vooruitgang* is hieruit voortgekomen (p. 34). In Delfgaaus filosofie neemt de mens als *homo historicus*, die verantwoordelijk is voor het geschiedverloop en die zich dus ook moet engageren in de problemen van zijn tijd, de eerste plaats in. Deze thematiek die zowel geschiedfilosofische, ethische en religieuze implicaties heeft, wordt door zijn critici vrij uitvoerig gecommentarieerd. Ook de hierbij aansluitende idee dat een wijsbegeerte enkel kan gerealiseerd worden in samenwerking met de wetenschappen — een idee die aan de basis ligt van de Centrale Interfaculteit — wordt uitgebreid belicht.

Hoewel de vier bijdragen in dit boek van ongelijke waarde zijn, bezitten ze toch alle een verantwoord wetenschappelijk niveau. Ook de reacties van Delfgaauw geven blijk van een scherpe geest. Zo gesteld, wordt deze combinatie van kritiek en antwoord een boeiende discussie waar de lezer zich gaandeweg zelf bij betrokken gaat voelen en in feite aan het gesprek begint te participeren. Hieruit resulteren een paar aanmerkingen.

Een eerste punt betreft de relatie tussen de *geschiedenis* van de filosofie en de *filosofie* van de geschiedenis. De eerste wordt uitdrukkelijk in verband gebracht met Delfgaauw, de tweede minder maar is niettemin overduidelijk aanwezig. De verhouding tussen deze twee studies wordt echter veel te weinig expliciteerd en tevens blijft een reflectie over de geschiedfilosofie zelf op de achtergrond. Noch Delfgaauw noch zijn critici schijnen rekening te hebben gehouden met de dubbele betekenis die de term 'geschiedfilosofie' heeft. Vooreerst verstaat men hieronder de studie van het historisch ontwikkelingsproces zelf, waarbij de vraag naar de zin van het geschiedgebeuren centraal staat. In dit geval spreekt men over een substantiële, speculatieve of klassieke geschiedfilosofie. Hegel en Marx zijn hier illustere vertegenwoordigers van. Een andere richting, die vooral in de Angelsaksische wereld opgang maakte, noemt de kritische of analytische geschiedfilosofie. Het betreft hier een meta-studie waarin de filosoof zich vragen stelt over de aard en de draagwijdte van de wetenschappelijke activiteit van de historicus. Deze geschiedfilosofie omvat twee grote richtingen met name de positivistische en de idealistische. Delfgaauw past in de klassieke variant maar dit neemt niet weg dat men ook zijn denken vanuit de kritische geschiedfilosofie had moeten bespreken, omdat dit repercussies heeft op de manier waarop men de zin van de geschiedenis en de menselijke vrijheid evalueert. En het is duidelijk dat dit laatste dan weer gevolgen heeft voor de wijze waarop een geschiedenis van de filosofie wordt geschreven.

Vervolgens is het opvallend dat bij de bespreking van Delfgaaus ideeën over wat hij noemt de immanente en transcendente geschiedfilosofie (ontologie

en metafysica, zie p. 94) nergens de namen gevallen zijn van de Franse filosoof Henri Bergson en van de Engelse historicus A. J. Toynbee. Vooral wat deze laatste betreft is dit in het oog springend, omdat er toch belangrijke vergelijkingspunten zijn tussen de *filosoof*-historicus Delfgaauw en de *historicus*-filosoof Toynbee van wie het *magnum opus* gepubliceerd werd tussen 1934 en 1954, dus vóór het verschijnen van *Geschiedenis en Vooruitgang* (1961–1964). Zo kan men bij beide auteurs wijzen op de plaats die het geloof speelt in hun zoektocht naar de zin van de geschiedenis en op het belang dat de menselijke vrijheid hierbij heeft. Tevens is het zo dat beide auteurs vooral de praxis in het christendom accentueren.

Deze enkele bedenkingen nemen evenwel niet weg dat het hier om een waardevol en stimulerend werk gaat. De authenticiteit van Delfgaauws denken waarin de mens, de gelovige en de wijsgeer elkaar in harmonie kunnen vinden, maakt de lectuur van dit boek immers tot een rijke geestelijke en intellectuele ervaring

Raoul BAUER

* * *

EIGENBELANG EN CHRISTELIJKE ETHIEK

Gerrit Manenschijn, *Eigenbelang en christelijke ethiek*. Baarn, Ten Have & Schoten, Westland, 1982, 191 blz.

Op het ogenblik dat individuen en gemeenschappen allerlei pogingen ondernemen om zichzelf tegen de economische crisis of tegen de nucleaire bedreiging van 'de vijand' te beschermen, hebben theologen en moralisten enige moeilijkheden met de christelijke ethiek, meer in het bijzonder de ethiek van de Bergrede. Niet dat zij niet langer meer zouden geloven in wat al zolang bekend staat, maar hun verdediging van de onbaatzuchtige en onvoorwaardelijke kern van het specifiek christelijke handelen dreigt vandaag zo moeilijk aanvaard te worden.

De Amsterdamse moraaltheoloog van Protestantse huize, *Gerrit Manenschijn*, doet met zijn boek *Eigenbelang en christelijke ethiek* een heel verdienstelijke poging om het thema van de rechtvaardigheid in een door belangen bepaalde samenleving in een tegelijk christelijk en ethisch perspectief ter sprake te brengen. Het is alsof hij zich door de psychologische en sociologische realiteit van het eigenbelang uitgedaagd voelt om precies tegen de achtergrond van dit werkzame eigenbelang na te gaan waarin de christelijke ethiek vandaag een bijdrage of een inbreng kan leveren. Concreet betekent dit dat hij alvast dit eigenbelang ernstig wil nemen; hij wil het niet zo maar afwimpelen als onethisch of immoreel. In de aanvang van zijn boek slaagt hij er vlug in aan te tonen dat eigenbelang niet met egoïsme hoeft samen te vallen en dat vele vormen van handelen *ook* eigenbelang inhouden, zonder dat dit eigenbelang het ultieme motief van dit handelen moet worden. Als de auteur stelt dat hij onder eigenbelang als doel van het handelen alles verstaat wat hem als handelende persoon in staat stelt datgene te verkrijgen wat tot zijn welzijn behoort, dan nog hoeft deze doel-